

Svetlana Buryak
**Book publishing activity of modern Ukraine:
 state, tendencies and prospects of development**

The analytical review considers and analyzes the current state of publishing books and brochures in Ukraine in 2020, gives a detailed description of the general characteristics of book publishing in 2019–2020. Quantitative and qualitative indicators have been determined, the state of Ukrainian book publishing in 2020 has been analyzed according to the range of publishing products, its linguistic and territorial features. Statistical data on the issue of books and brochures by leading domestic publishers of various forms of ownership, including the sphere of management of the State Committee for Television and Radio Broadcasting, are presented. The analytical review was conducted on the basis of statistical data published in the statistical collection "Print of Ukraine (2019)" and consolidated statistical reports on the issue of non-periodicals in Ukraine in 2019.

Keywords: statistical accounting; publishing products; quantitative indicators; analysis of the issue of publications; publishing; publishing activity; book publishing; statistics

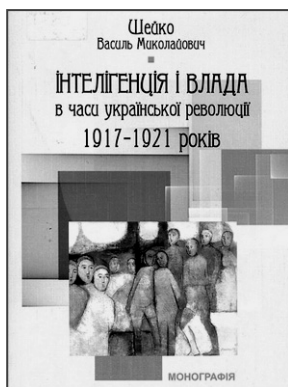
References

1. Buryak S. (2020). Knigovidavnicha diyalnist v Ukraini za pidsumkami 2019 roku. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 5, pp. 12–20. DOI:10.36273/2076-955.2020.5(286).12-20.
2. *Operativni dani vipusku knizhkovoyi produkciji u 2020 roci* : oficijnij sajt Knizhkovoyi palati Ukraini. (2020), [online]. Available at: <http://www.ukrbook.net>.
3. Buryak S. [uklad.]. (2020). *Druk Ukraini (2019) : stat. zb.* Kyiv: Kn. palata Ukraini.
4. Senchenko M. (2016). Kniga yak zasib pokrashennya imidzhu Ukraini v umovah informacijnih vijn. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 9, pp. 3–9.

Надійшла до редакції 12 січня 2021 року

РЕЦЕНЗІЇ

**Інтелігенція та влада в Україні:
 історико-культурологічний аналіз малодосліджених проблем**

Шейко В. М. Інтелігенція і влада в часи Української революції 1917—1921 років : монографія / Василь Шейко. — Харків : ХДАК, 2020. — 474 с.

Нація, завдяки історичній і культурній пам'яті, має здатність повертатися до попередніх етапів свого еволюціонування. Звернення до минулого, його осмислення (і переосмислення) в контексті викликів сьогодення — один із засобів певної спільноти звернути, так би мовити, "маршрут" руху в майбутнє, котре ще невиразно мерехтить у мареві часу. Історія народу, його попереднє життя мають надавати уроки для прийдешніх поколінь, збагачувати їх досвідом і, отже, допомагати розв'язувати нагальні проблеми сучасності, упевненіше торувати шлях у майбуття.

Утім, чи гарантують уроки історії щасливе сьогодення, чи забезпечують культурно-історичні набути оптимальне існування певної соціальної групи в нинішніх умовах? На пам'ять спадають широковідомі думки Г. Гегеля, висловлені у його "Лекціях з філософії історії". Філософ застерігав: досвід та історія вчать, що народи й уряди ніколи нічому не навчилися з історії й не діяли згідно з повчаннями, що можна було б видобути з неї. Можливо, відомий філософ занадто категоричний у судженнях, але, як підтверджує людський досвід, у них наявна значна частка

істини. Саме в контексті цих проблемних ідей В. Шейко розглядає в рецензованій монографії численні питання про місце й роль інтелігенції та її відносини з владою в часи Української революції 1917—1921 рр.

У вступній частині фундаментального історико-культурологічного дослідження автор зазначає, що ці проблеми столітньої давнини особливо актуальні й нині, а історичні умови того буремного періоду багато в чому нагадують події й ситуацію в сьогоденній Україні. Справді, історичні паралелі доволі схожі: "Зараз, як і в часи Української революції 1917—1921 років, — зауважує автор, — Російська Федерація, її керманічі розв'язали і ведуть агресивну гібридну війну проти України, її народу, інтелігенції, еліти, прагнуть сформувати і використати п'яту колону. Як і тоді, сьогодні різноманітні та політично різнобарвні політичні партії та їх лідери в Україні здійснюють агресивну боротьбу за лідерство. При цьому частина із них веде професійно налаштовану політику, підриваючи єдність сил інтелігенції і народу України" (с. 4). Зауважимо, що й нині не втрачають значення думки Ю. Шевельова про те, що серед бід для України є три основні: Росія, кочубеївщина та провінціалізм. Автор монографії звертає увагу також і на схожу проблемну ситуацію щодо місця й ролі порівняно молодій сучасній українській державі у сформованому нині геополітичному просторі, де інші країни прагнуть задовольнити власні інтереси за її рахунок, використовуючи як певну "розмінну" карту.

У передмові праці зазначено, що проблеми старої інтелігенції привертати увагу дослідників у різні роки

за радянських часів, особливо в Російській Федерації, водночас менш за все ними цікавилися вітчизняні вчені. І лише 100-річчя Української революції 1917—1921 рр. стимулювало посилення уваги наших дослідників до цієї проблематики. Значна кількість публікацій у різноманітних періодичних виданнях має переважно публіцистичне й есеїстичне спрямування, однак бракує фундаментальних комплексних досліджень старої інтелігенції, її долі в часи означених революційних подій в Україні. До того ж і в пострадянський період окремі науковці продовжували інтерпретувати феномен інтелігенції в контексті марксистської ідеології — як "прошарку" між класами, спільноту, нестійку в поглядах і діях. Водночас у праці зазначено, що останнім часом автори розвідок дедалі частіше намагаються висвітлювати події тих часів за допомогою нових методологічних підходів, поступово відсторонюючись від методології ортодоксального марксисту.

З урахуванням цих обставин і тенденцій у дослідженнях означеної тематики В. Шейко визначає мету монографії як "спробу аналізу комплексу проблем, пов'язаних із соціальним та моральним статусом старої інтелігенції, її взаєминами і настроями стосовно різних влад і режимів, включаючи і радянський, часів Української революції 1917—1921 років" (с. 6). Основну увагу автор спрямовує на висвітлення долі не лише старої інтелігенції як специфічної соціальної спільноти, а й на представників її окремих груп. Важливим моментом у вивченні означеної проблематики є використання маловідомого чи зовсім не відомого матеріалу центральних і місцевих архівів України, що вперше вводиться в науковий обіг. Дослідження чітко структуровано: містить передмову, 5 розділів, 18 підрозділів, деякі з яких мають окремі структурні елементи, післямову, список джерел та літератури, іменний покажчик. Загальний обсяг монографії — 474 сторінки (27 умовно-друкованих аркушів). Список джерел і літератури — 748 найменувань.

Структура та змістове наповнення розділів надали авторіві можливості комплексно й ґрунтовно висвітлити проблеми відносин старої інтелігенції та влади в часи Української революції 1917—1921 рр. Важливе місце належить першому розділові "Історіографічно-джерельна база і теоретично-методологічні засади дослідження". Основну увагу В. Шейко приділяє найменш вивченим проблемам із життя старої інтелігенції, її взаємодії з різними режимами й рухами в окреслений історичний період. Аналізуючи численні джерела та літературу, автор поділяє їх на окремі напрями: галузева, узагальнена, персоналізована та за окремими сферами культури історіографія. Цікавою, зокрема, є аналітична інформація, що міститься в підрозділі "Персоналізована історіографія". Читач дізнається про долю й діяльність у роки карколомних революційних подій в Україні таких відомих державних діячів, як М. Грушевський, ім'я якого пов'язують з державним відродженням України (УНР) і Центральною Радою УНР, В. Винниченко, С. Петлюра, В. Липинський, М. Василенко, С. Єфремов, Ю. Тютюнник,

В. Дурдуківський та інші. Особливу увагу приділено політичній діяльності гетьмана П. Скоропадського, фундаментальному історичному внескові його уряду в скарбницю державотворення, в українську освіту та культуру.

Підсумовуючи аналіз джерел і літератури, присвячених порушеній тематиці, автор зауважує, що нині нагально актуальними є дослідження, що мають в основі новий концептуальний методологічний базис щодо аналізу проблем відносин лідерів інтелігенції з різноманітними режимами періоду Української революції 1917—1921 рр. Складність у розв'язанні цього завдання полягає в тому, що джерельна база щодо численних політичних режимів того часу (а їх налічують 14!) мало збереглася, радянська ж влада доклала чималих зусиль, щоб архівні матеріали взагалі зникли, а існували лише її джерела (с. 70).

Історіографія за окремими сферами культури містить цікавий малодосліджений матеріал стосовно утворення в молодій українській державі інфраструктури у сферах науково-дослідної, культурно-освітньої, мистецько-творчої діяльності. Особливу увагу приділено учительству як найчисленнішому прошарку інтелігенції, створенню Української академії наук на чолі з президентом В. Вернадським, діяльності багатьох митців у справі національного культурного відродження. Проаналізовано також джерела й праці, в яких йдеться про українізацію в різних сферах культури в революційний період. Основну увагу приділено характеристиці літератури щодо поглядів окремих представників старої інтелігенції на проблему українізації за різних політичних режимів, охоплюючи радянський. Зауважимо, що питання українізації в різних сферах життя та за різних влад розглянуто в кількох розділах і підрозділах монографії (1.2; 2.2; 5.3). І це не випадково, адже без розуміння участі інтелігенції в розв'язанні цієї надважливої проблеми неможливо реалізувати програму державотворення в Україні.

Заслугове на особливу увагу прагнення В. Шейка осмислити методологічні проблеми історико-культурологічних досліджень. Він слушно зауважує, що нині методологічні проблеми, особливо в гуманітарних науках, потребують удосконалення та результативного застосування. Якщо в природничих і технічних науках, зазначає вчений, методологічні засади наукових досліджень є остаточно визначеними, то в гуманітарних, до складу яких належить і культурологія, вони перебувають на стадії пошуку й утвердження. Окремі методологи кваліфікують цю ситуацію як "кризу методології" в гуманітаристиці. На думку автора монографії, саме синтетичний спосіб пізнання, не обмежений нормативними рамками певної гуманітарної дисципліни, становить специфіку методології культурологічного дослідження. Це зумовлює вільну міграцію методів між культурологією й іншими гуманітарними науками: філософією, історією, соціологією, психологією тощо. Отже, методологією культурології є комплекс інтелектуальних моделей, академічних традицій, пізнавальних підходів і методів, що

ґрунтуються навколо концепту традиційної дослідницької методології. В. Шейко доводить, що саме культурологічний підхід надає можливість найадекватніше виявити сутність революційних подій 1917—1921 рр. в Україні. Лише культурологічна методологія, зазначає він, як багатоаспектна поліпарадигмальна й міждисциплінарна, дає змогу системно дослідити предметне поле означеної проблематики, здійснити всебічний поглиблений аналіз еволюції відносин старої інтелігенції з різними політичними владами в часи Української революції 1917—1921 рр. (с. 99).

У другому розділі "Інтелігенція і влада під час революційних подій кінця XIX — початку XX століття" проаналізовано матеріальне й політичне становище інтелігенції та ставлення до неї певної влади. Ці питання, попри наявні успіхи в їх висвітленні, досліджено ще недостатньо. Як відомо, протягом століть царизм жорстоко пригнічував українську культуру, про що свідчить той факт, що рівень писемності українців на межі XIX—XX ст. був навіть нижчим, ніж в інших народів Росії (с. 113). Водночас основна маса української інтелігенції, особливо сільської, існувала в жебрацькому стані та перебувала в безправ'ї. Автор приділив чимало уваги й тому факту, що для України ці труднощі множилися через нерозв'язане національне питання, адже прогресивна українська інтелігенція вела постійну боротьбу за національне визволення, рідну культуру та мову. Утім, зазначає автор, в умовах, коли культурний рівень основної маси населення продовжував залишатися одним із найнижчих серед європейських країн, роль інтелігенції в духовному житті продовжувала бути системотвірною (с. 123).

У підрозділі 2.2 "Українізація та культура України на початку XX століття" В. Шейко ґрунтовно і комплексно розглянув специфіку національно-культурного буття у Східній і Західній Україні, кожна з яких перебувала у складі різних імперій — Російської й Австро-Угорської. Автор наголошує на надзвичайно чутливому ставленні народу до національної самоідентичності (особливо в умовах соціально-політичного поневолення), порушує змістове наповнення таких понять, як "українізація", "колонізація", "русифікація", "обрусение" тощо. Дослідник зосереджує увагу на неоднозначному тлумаченні терміна "українізація" — позитивному й негативному. Згідно з першим, під українізацією розуміється об'єктивний процес, вагомий складник національного відродження. У негативному значенні українізацію розглядають як примусову денационалізацію, асиміляцію неукраїнського населення. Науковець слушно зауважує, що ще й досі не подолано певних негативних стереотипів у підході до українізації як невіддільної умови державотворення, адже навіть більшовицький режим змушений був, хоча й тимчасово, зважати на це та сприяти розвитку української культури (докладному розглядові цього питання присвячено підрозділ 5.3).

З другого по п'ятий розділ монографії В. Шейко зосереджує увагу на дослідженні надзвичайно складних питань відносин між українською інте-

лігенцією та владою, а точніше, численними владами, насамперед більшовицькою. Зазначено, що її перемогу в жовтні 1917 р. стара інтелігенція в Україні сприйняла неоднозначно. Основна маса її представників вважали цю подію "авантюрою" й відповіли саботажем — активним чи пасивним. Змістовно більшу частину монографії повністю присвячено розгляду диверсифікації поглядів різних професійних груп старої інтелігенції крізь призму їхнього ставлення до різних влад.

У двох останніх розділах автор на ґрунтовному матеріалі розглядає трансформацію поглядів і способів діяльності інтелігенції з різних галузей культури як під час революційних подій, так і на початку непу. Значну увагу приділено змісту й формам діяльності учительства, художньої, літературної, медичної, науково-педагогічної та наукової інтелігенції.

В. Шейко слушно зауважує, що українська інтелігенція в часи революційних подій 1917—1921 рр. опинилася в надзвичайно складному стані. Якщо в Росії радянська влада перемогла швидко й проблему переходу до професійної співпраці інтелігенції з новою владою було розв'язано в перші п'ять місяців, то в Україні вона встановлювалася впродовж кількох років. Австро-німецька окупація, нашестя білополяків, громадянська війна, що точилася тривалий час переважно саме на території України, загроза від численних бандитських угруповань, велика кількість дрібно-буржуазних партій, що мали доволі багато прихильників серед інтелігенції, голод, епідемії — усі ці та багато інших супутніх подій спричинили надзвичайно непрості умови виживання українського народу, зокрема й інтелігенції. Не можна не погодитися з думкою автора монографії про те, що Україна пережила жакхливі роки, наслідки яких упродовж тривалого часу відбиватимуться на житті нашого народу загалом та інтелігенції зокрема (с. 198).

Завершує монографію розгляд цікавої й ще малодослідженої в контексті історії української культури теми, а саме: інтелігенція, влада та процеси зміновіхівства в Україні. Як відомо, в середовищі інтелігенції, що перебувала в еміграції на початку 1920-х рр., сформувався суспільно-політичний рух — "зміновіхівство". Це явище дістало назву від збірки "Зміна віх", що її 1921 р. видавали головно прибічники кадетського руху. Його ідеологи тлумачили не як реставрацію капіталізму, закликали до співпраці з радянською владою, виступали з доповідями, залучали певні верстви старої інтелігенції до своїх ідей. Під їх впливом значна частина емігрантської інтелігенції повернулася в Україну. В. Шейко досліджує перебіг цих подій, доводить, що більшовицька влада в Україні уважно стежила за процесами зміновіхівства в середовищі емігрантської української інтелігенції й робила все від неї залежне для здобуття її прихильності (повернення в Україну з еміграції М. Грушевського та інших політичних діячів і митців, а також, хоча й тимчасово, В. Винниченка). Як зазначено в монографії, зміновіхівство для української старої інтелігенції було морально болісним і політично складним

процесом. Немало її представників уважали, що зміновіхвіство сприятиме розв'язанню національного питання в разі перетворення радянської України на самостійну буржуазну республіку.

Автор звертає увагу на диференційований підхід старої інтелігенції до зміновіхвіства: "Якщо російська зміновіхвіська інтелігенція трактувала нову економічну політику як реставрацію старих імперських порядків єдиної та неподільної Росії, то в Україні національно налаштована інтелігенція, "міняла віхи" залежно від можливостей вирішення національного питання" (с. 411). Однак з утвердженням радянського режиму, зазначає В. Шейко, активізуються процеси витіснення капіталістичних елементів з економіки та наступ більшовицького режиму на національно налаштовану інтелігенцію. Силові, репресивні методи роботи зі старою інтелігенцією доволі швидко стали основними в діяльності радянського режиму в Україні, що призвело, зрештою, до знищення старої інтелігенції як такої. Частина її "використали", силою примусивши служити більшовицькому режиму. А згодом, коли підросла нова, робітничо-селянська, вихована на комуністичній ідеології, інтелігенція, її старих представників здебільшого розсіяли, розстріляли, знищили тюрмами, каторгами й репресіями (с. 220, 408).

Отже, українському народові, його інтелігенції не вдалося під час революційних подій 1917—1921 рр. здобути незалежність, розв'язати національне питання. На це, як вважає В. Шейко, були об'єктивні й

суб'єктивні причини та обставини. Історики, культурологи, філософи, соціологи, мистецтвознавці, інші представники гуманітарних наук і нині осмислюють ці питання, здійснюють фундаментальні дослідження з різних аспектів означеної тематики, адже аналіз помилок та успіхів у діях інтелігенції тих часів, зазначає автор монографії, має допомогти Україні у вирішенні доленосних проблем сучасності (с. 414).

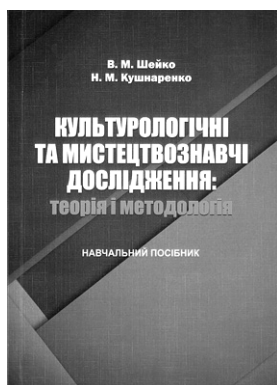
Регламент рецензії передбачає висвітлення недоліків репрезентованої наукової праці. Звісно, вони є, їх не може не бути. Зазначимо, що автор зосередив свою увагу на малодосліджених питаннях історії культури України, багато з яких є дискусійними. В монографії наявні певні повтори: у різних розділах (підрозділах) дослідник іноді звертається до опису одних і тих самих історичних подій та сюжетів, або до характеристики поглядів та дій одних і тих самих державних діячів, управлінців, представників інтелігенції. Певною мірою це виправдано, оскільки розгляд і власне історичних подій, і діяльності їх учасників автор здійснює в різних соціально-культурних контекстах. Утім, ці недоліки не применшують вагомості значення монографії. Рецензована праця — результат багаторічних плідних досліджень В. Шейка (починаючи від 1970-х рр.). Немає сумніву, що вона стане в пригоді науковцям-гуманітаріям, аспірантам, працівникам культури, митцям, а також студентам — усім тим, хто цікавиться історією культури України, духовним зростанням молоді української держави.

Микола Дяченко,

доктор філософських наук, професор кафедри культурології Харківської державної академії культури, заслужений працівник культури України

Надійшла до редакції 15 січня 2021 року

Теоретико-методологічні засади трансдисциплінарних досліджень у культурологічно-мистецькій галузі

Шейко В. М. Культурологічні та мистецтвознавчі дослідження: теорія і методологія : навч. посіб. / В. М. Шейко, Н. М. Кушнаренко. — Харків : ХДАК, 2020. — 338 с.

Друге десятиліття ХХІ ст. вважають методологічним етапом розвитку культурології та мистецтвознавства. Свідченням цього є, по-перше, підвищена увага наукової спільноти до методологічної проблематики, зумовлена новими вимогами до теоретико-методологічного рівня сучасних досліджень; по-друге, зміни в дослідницьких підходах: від спроб запропонувати власний авторський методологічний інструментарій у науковому осмисленні культури та мистецтва до розуміння багатоаспектності цих феноменів й потреби трансдисциплінарної співпраці в їхньому вивченні; по-

третє, цей етап ознаменовано виходом друком кількох ґрунтовних праць, присвячених методології наукової творчості.

Серед найцитованіших у сучасному науковому галузевому просторі України є фундаментальні дослідження культурологічно-мистецтвознавчого спрямування авторитетних українських учених, представників харківської науково-освітньої еліти, докторів наук, професорів Харківської державної академії культури — Василя Миколайовича Шейка та Наталі Миколаївни Кушнаренко. З-поміж численних праць із питань методології виокремимо три підручники та навчальних посібники: "Організація та методика науково-дослідницької діяльності (сім перевидань, 1998—2011 рр.), "Наукова творчість у галузі культурології і мистецтвознавства" (2016), а також "Культурологічні та мистецтвознавчі дослідження: теорія і методологія" (2020). Саме останній посібник є об'єктом проведеної наукової експертизи.

Зазначимо, що проблема методології наукових студій є однією з головних і водночас найскладніших,